

ADVIES GRONINGER GASBERAAD

**Kadernotitie Voor de actualisatie van het
Meerjarenprogramma**

- 1 OKTOBER 2016 -

Grode gruine vegen vaarf

Striek ik op de planken

Het dat nog wel zin?

Boudel stört mit n dikke beven toch in.

Aal striekend denk ik

Der komt nog hail wat op ons òf

n lichtgewicht schösstain mit dubbelwandege piep

t dichten van de scheuren

t verstaarken van ons hoes

Binnen wie nog wel boas over ons aigen thoes?

t Gerommel rondom t Zaaandt

Is al n beste zet leden

Wanneer zel grond bie ons weer goan beven?

Volgens de geleerden duurt dat nait meer slim laank

Toch blief ik mor vaarven, plaank veur plaank

t Hoes schiert ter wel van op

Mor toch schut mie regelmoateg deur de kop

Wanneer kinnen we hier weer echt vaileg wonen en leven?

Zunder aal te denken, wanneer komt dij haile dikke beven?

5.1.2e

' t Zandt, augustus 2016

1. Inleiding

Herstel van Vertrouwen. Het wordt zo vaak herhaald dat het lege woorden dreigen te worden. *“Wat mooi is, moet mooi blijven!”* Maar de betekenis van wat intussen klinkt als een mantra wordt, nog steeds, structureel onderschat.

Eerst kregen we het CVW. ‘Op afstand van de NAM’ maar in essentie een uitvoeringspoot van de NAM. Het CVW voert NAM beleid uit en dacht het vertrouwensissue op te kunnen lossen met een professioneel call centre. Als we de mensen maar vriendelijk – het liefst in het Gronings -te woord staan dan komt de rest vanzelf. Het heeft niet gewerkt. Natuurlijk, de kwaliteit van dienstverlening is verbeterd. Maar een buitenkant alléén is voor de nuchtere Groningers niet voldoende.

De NCG lijkt het over een andere boeg te gooien. Het vertrouwen terug winnen door héél veel kennis, informatie, heel veel onderzoek, heel grondig en heel gedetailleerd. Controle door te blijven bij de inhoudelijke en technische feiten zowel op individueel casusniveau als op beleidsmatig en bestuurlijk niveau. Overtuiging op basis van heel veel kennis. En ook dat draagt bij, maar zal alléén niet voldoende zijn.

De essentie van het wantrouwen zit in het feit dat de veroorzaker van de schade bepaalt hoe de schade (en de preventie) wordt afgehandeld. Of soms nog erger, zij bepalen of jij in een veilig huis woont/moet wonen, of niet. En daar is de afgelopen jaren niet wezenlijk iets aan veranderd. De ‘windowdressing’ waarmee het is geprobeerd, heeft eerder een averechts effect gehad: het wantrouwen is nog dieper geworteld. In diezelfde beeldvorming heeft de (Rijks)overheid deze situatie steeds geaccepteerd, er zelfs aan meegewerkt, en de (Rijks)overheid accepteert ook dat de schade blijft optreden. Dat beeld kan op onderdelen onterecht zijn –of als onterecht worden ervaren-, de beeldvorming is hardnekkig en dus een gegeven wat niet kan worden genegeerd.

Daarmee is het Groningse vraagstuk veel meer dan een technische puzzel met technocratische of pragmatische oplossingen geworden. Het is goed dat er heel hard gewerkt wordt aan die razend ingewikkelde puzzel, maar zonder een consequent proces gericht op het herstel van vertrouwen zal die puzzel nooit goed gaan passen. De laatste stukjes zullen altijd gezamenlijk gelegd moeten worden. Bij een goede of verbeterde vertrouwensrelatie volgen de technische oplossingen uiteindelijk vanzelf.

2. Kader

In de Kadernotitie worden de nu geldende kaders waarbinnen de NCG opereert nog eens beschreven. Vastgelegd in het MJP en de aanvullende samenwerkingsafspraken tussen EZ/NAM/NCG. Essentieel is dat als leidend wordt aangegeven: *“NAM is als veroorzaker van schade aansprakelijk en verantwoordelijk voor afhandeling van schade. En daarnaast ook aansprakelijk en verantwoordelijk voor het versterken van gebouwen en bouwwerken in het aardbevingsgebied.”*

Vanaf hier lopen we eigenlijk al vast. Ja, de NAM is op basis van de Mijnbouwwet en het Burgerlijk Wetboek *aansprakelijk* voor de aangerichte schade. Die moet zij vergoeden. En op basis van de Mijnbouwwet moet NAM er ook alles aan doen om de eventuele schade door gaswinning te voorkómen. Maar wáárom wordt die aansprakelijkheid zo direct gekoppeld aan de

verantwoordelijkheid voor de afhandeling? Die twee zaken moeten losgekoppeld worden. NAM is en blijft aansprakelijk, NCG moet verantwoordelijk worden voor de afhandeling.

In de Kadernotitie wordt al gezinspeeld op de vraag of de gestelde kaders op termijn niet gaan knellen. *“Nu het programma zich in de uitvoeringsfase bevindt (!), blijkt dat er behoefte is aan een meer eigenstandige positie van de NCG om aan zijn taken uitvoering te kunnen geven. Dit zou bijvoorbeeld vorm kunnen krijgen door de NCG rechtstreeks vanuit de wet een taak op te dragen.”*

Het wordt niet duidelijk waar of waarom die behoefte nu ontstaat. Waar loopt men tegen aan? Wat is/zijn de problemen die oplost kunnen worden via een wettelijke taak? Welke bevoegdheden en verantwoordelijkheden heeft de NCG precies nodig? Van wie? En vooral: waarom? De NCG komt dan lossers van de interne (aanbestedings- en personeels)regels van EZ? Er is direct beroep en bezwaar bij de NCG mogelijk? Anders?

Het enige concrete argument wat we nu kennen is dat de NCG in zo'n nieuwe situatie eerder in staat zal moeten zijn om facturen te voldoen. Dat juichen wij toe maar vinden we wel een smalle grondslag voor een wettelijke taak.

De vier (vijf!) piketpalen

Bij de aangekondigde voorstellen voor wijziging van de positie van de NCG hamert de NCG er op dat er in het Kamerdebat vier 'piketpalen' zijn geslagen:

1. De NAM moet op afstand
2. CVW wordt uitvoeringsorganisatie
3. NCG grotere regierol
4. NAM blijft wel aansprakelijk

Wij denken dat er door minister Kamp ook nog een vijfde werd geslagen, namelijk: NCG is en blijft onderdeel van EZ. Letterlijk: "Ik ben verantwoordelijk voor de NCG, u kunt mij op zijn functioneren aanspreken."

5. NCG onderdeel EZ

Het is de vraag hoe deze piketpalen gelezen moeten worden. Als onder 4. impliciet gelezen moet worden "en dus verantwoordelijk voor de afhandeling" dan schieten we hiermee niet zoveel op. Ook met piketpaal 1 is er niet veel nieuws, de formule "op afstand" is uitgewerkt. Piketpaal 2 is ook niet veelzeggend. CVW is altijd een uitvoeringsorganisatie geweest. Kortom, deze piketpalen lijken nauwelijks meer ruimte te geven voor een echt andere invulling van verantwoordelijkheden en bevoegdheden.

3. Rolopvatting NCG

In de kadernotitie is hierover niets te lezen. Stilzwijgend wordt ervan uit gegaan dat deze duidelijk is en formeel is dat vast ook zo. Maar juist hier zit misschien nog beslissende ruimte. Is de NCG degene die het overheidsbeleid coördineert maar de lead bij de overheidslagen zelf laat? De NCG als Rijksondersteuner van de regionale overheden? Dan is het vooral een bestuurlijke functie en zal het aan de gemeenten en de provincie zelf zijn om er iets van te maken. Of is de NCG degene die verantwoordelijk en aanspreekbaar is voor het oplossen van de problemen? De Rijksaanvoerder van het regionale 'fighting team' – wat dan overigens ook nog wel moet ontstaan.

Eén van de redenen waarom er nog geen geoliede machine is gaan draaien zou kunnen zijn dat van de NCG een aanvoedersrol werd verwacht maar dat het voorlopig vooral de ondersteunende rol eigenlijk is. Verwachtingen moeten in de actualisatie MJP helder worden weergegeven. Als de NCG de ondersteuner is dan moeten gemeenten en provincie opstaan en een veel pro-actievere houding laten zien om de problemen te lijf te gaan, daarbij ondersteund door de NCG. Als de NCG de aanvoedersrol heeft dan zullen gemeenten en provincie hem daarbij moeten ondersteunen. Dan zijn zij de 'grondtroepen' die de koers van de NCG mogelijk maken. Slepde onduidelijkheid hierover geeft vertraging. Dodelijk is ook een voortdurende wisseling tussen deze rollen. Dat leidt tot wederzijds onbegrip, onduidelijkheden, frustraties en verlamming.

Een heldere keuze in deze rollen helpt ook in het vaststellen van wat nodig is om als NCG goed te functioneren. Het zou niet zo moeten zijn dat we, door straks de geclaimde (wettelijke) verantwoordelijkheden en bevoegdheden terug te redeneren, moeten uitvogelen wat nu precies de rol (opvatting) is. Het moet andersom: wat verwachten we van de NCG en wat heeft hij (dus) nodig? Het zou om te beginnen eigenlijk al niet de NCG moeten zijn die bij het Rijk onderhandelt over zijn bevoegdheden, het zouden de regionale bestuurders moeten zijn.

Overigens is het voor ons ook nog denkbaar dat er wel een duidelijke scheiding in de rollen en taken wordt aangebracht. De NCG primair verantwoordelijk voor schadeherstel en versterken, de provincie primair voor Economische Structuurversterking, Energietransitie en Leefbaarheid. En de gemeenten in alle gevallen voor het behartigen van de belangen van hun inwoners.

4. Wat is 'onafhankelijk'

Het feit dat wij vinden dat de NCG verantwoordelijk moet worden voor de onafhankelijke schadeafhandeling betekent voor ons niet dat hij dat zelf moet gaan doen. Integendeel – zeker niet zolang NCG integraal onderdeel van EZ blijft. Minister Kamp verzuchtte in het Kamerdebat al “eerst de NAM die het niet goed deed, toen gaf ik de Groningers het CVW wat dan nu weer niet goed is, en straks zeker de NCG?” Hij leek niet van plan de schadeafhandeling bij de NCG neer te leggen. En dat zijn wij met hem eens. Het zou het derde debacle worden, want immers meer van hetzelfde. Wéér georganiseerd aan dezelfde kant waar ook de gasbaten binnen komen. Dus weer aan de kant waar ook andere belangen (overigens nog legitiem ook) mee spelen. Dat is niet onafhankelijk! Wij vinden dat de overheid (lees hier: de NCG) moet faciliteren en borgen dát er een onafhankelijk schadeproces komt en naar behoren functioneert. Wanneer de NCG, in nauwe samenwerking met CVW, zelf de verantwoordelijkheid voor de individuele schadeafhandeling naar zich toe gaat trekken lopen we met elkaar een groot risico. Niemand kan zich veroorloven dat de NCG in het moeras van wantrouwen verdwijnt.

Piketpalen Gasberaad

Wat ons betreft zouden de piketpalen er als volgt uit moeten zien:

1. De NAM is uitsluitend aansprakelijk voor het voorkomen en vergoeden van schade. Niet meer, niet minder.
2. Het CVW heeft als integraal onderdeel van de organisatie NAM geen rol. Pas als er een manier wordt gevonden (contractuele) banden tussen NAM en CVW te verbreken en CVW om te vormen tot een publieke uitvoeringsorganisatie is er bestaansrecht voor deze aangepaste organisatie.

3. De NCG heeft een heldere rol met bijbehorende taken, verantwoordelijkheden en bevoegdheden. Wat ons betreft: verantwoordelijk voor de versterkingsoperatie en verantwoordelijk voor het ontwikkelen, faciliteren en het toezicht houden op een onafhankelijk schadeafhandelingstraject.
4. Democratische controle moet geborgd worden, hetzij via de gemeenteraden & provinciale staten, hetzij via de Tweede Kamer. Keuze is afhankelijk van rolkeuze maar het is een illusie dat alle drie lagen samen materieel controle kunnen uitoefenen. Al was het maar omdat de belangenafwegingen zo verschillend zijn. Daarbij is controle op zóveel verschillende plekken, in de praktijk controle van niemand meer.

5. Schade herstel

We hebben al veel vergeefs gezegd over het schadeherstel proces en hebben overwogen er hier –conform onze mededeling dat we het gesprek gestaakt zijn- niks over te zeggen. We kunnen het niet laten maar beperken ons tot de kern:

Onze uitgangspunten zijn en blijven:

1. Onafhankelijk
2. Snel en comfortabel herstel
3. Rechtsgelijkheid

We merken hierbij op dat hoe minder tegemoet gekomen gaat worden aan de eis van onafhankelijkheid hoe zwaarder de rechts(on)gelijkheid een rol gaat spelen.

De rechtsongelijkheid is het afgelopen jaar alleen maar meer onder druk komen te staan. “Men kan altijd naar de arbiter en/of rechter” is de dooddoener. Om te beginnen is dit een oplossing aan de achterkant. Het winnen van vertrouwen moeten we aan de vóórkant doen, in de eerste fase van het proces en niet alleen in het sluitstuk van proces, de arbiter en rechter.

Naar de arbiter/rechter kunnen is een waarborg voor het eind van het traject. Maar de drempel is vanwege de financiële risico's hoog. En waarmée kunnen bewoners naar een arbiter/rechter? Met een bemiddelingsvoorstel van de NCG? Of met een stapel rapporten van Witteveen&Bos waarmee u “*het niet eens*” bent? De individuele bewoner heeft zelf niets meer in handen op basis waarvan hij een eventuele geschilbeslechting in kan gaan. Zelfs de contra-rapporten worden aan alle kanten uit de processen gedrukt, terwijl dat tot dusver de enige houvast was om bijvoorbeeld naar de arbiter te gaan. In de toekomst moeten bewoners zelf hun inhoudelijke tegen-onderbouwing zien te organiseren en te bekostigen om überhaupt een zaak voor te kunnen voorleggen. Ze zijn bij wijze van spreken al failliet voordat ze een advocaat hebben gezien! Voor ons is dit een zeer groot zorgpunt die het opbouwen van vertrouwen ernstig ondermijnt.

Het uitwerken van de Kamer moties ‘onafhankelijke schadebijstand’ en mogelijkheid voor ‘proefprocessen’ zullen dit niet kunnen compenseren. En ook als Rechtsbijstandverzekeringen afsluiten voor iedereen tegen een redelijk tarief mogelijk is, is dit geen afdoende oplossing.

6. Versterken

In de kadernotitie worden allerlei technische en bureaucratische noties ten aanzien van de inspecties en engineering opgesomd. Dat het ingewikkeld is, is duidelijk. Maar dat ontslaat ons niet van de

morele verplichting om zo snel mogelijk alle woningen die het betreft, binnen vijf jaar veilig te maken. Als dat niet kan zoals het moet, dan moet het zoals het kan.

Als wij met elkaar "Veiligheid voorop" als leidend principe kiezen dan is maar één keuze mogelijk: met alle beschikbare kennis en middelen die er nu zijn zo snel mogelijk woningen en publieksgebouwen versterken. De kwetsbare eerst.

Daarvoor is nodig dat er een goedgekeurde methode komt die versterking naar norm, binnen zo kort mogelijke doorlooptijden, mogelijk maakt. Als dat conservatieve rekenmethodes zijn die misschien overdrijven in de maatregelen (de balk had achteraf ook een halve centimeter dunner gekund) so be it! De NEN-commissie moet komen met een methode die gegarandeerd veilig is en snel kan worden uitgevoerd. Naar beneden bij stellen kan altijd nog. Dat dat mogelijk in de eerste periode tot hogere versterkingskosten leidt (maar lagere inspectie en engineeringkosten) kan en mag geen argument zijn. Zogenaamde 'no-regret maatregelen' zonder normgarantie vinden wij een zwakte bod. Een maatregelenpakket dat is in te voeren zonder uitgebreide inspectie en engineering, graag. Maar wel zo dat er ook een normgarantie afgegeven wordt. Er zit voor bewoners in deze regio met de context en historie waar we mee te maken hebben een wereld van verschil tussen de boodschap: "Uw woning is nu net zo veilig als alle andere woningen in Nederland" of "Wij gaan ervan uit dat uw woning hiermee voor 99% zeker net zo veilig is als in de rest van Nederland". Met de NCG doen wij een dringend beroep op de NEN-commissie om hierover zo snel mogelijk met tot een éénduidige uitspraak te komen.

Als blijkt uit de eerste lichte engineeringrapporten dat de versterking een substantiële opgave wordt is het risico groot dat dit verlamd gaat werken. Moeten we wel investeren in woningen die economisch al afgeschreven zijn? Moeten we wel investeren in woningen die bij doorzettende krimp in de toekomst niet meer nodig zijn? Moeten we wel objectgericht investeren waarmee de winst van een gebiedsgerichte aanpak verloren dreigt te gaan? Dit zijn vragen waarop de antwoorden niet klaar liggen. Maar zolang de antwoorden er niet zijn, is er maar één keuze: doorgaan met versterken.

Parallel daaraan moeten de antwoorden op deze vragen zo snel mogelijk geformuleerd worden. Misschien zijn 'tijdelijke noodoplossingen' mogelijk om tijd te kopen. Veel tijdelijke woningen in het gebied en in Meerstad neerzetten waar iedereen die wil naartoe kan? Tom Poes verzint een lijst maar laat de NCG alles op alles zetten om de versterking te versnellen.

Schadepreventie moet wat ons betreft zo snel mogelijk integraal onderdeel worden van de versterking. Ook hier geldt: eerst maar met de kennis en middelen die we nu hebben en werkende weg verder door ontwikkelen. Door eerst een nieuw vakgebied op te gaan zetten voor onderzoek, validaties, toetsingen, systeemvergelijkingen, pilots, enzovoort verliezen we kostbare tijd. Laten we hier vooral leren door praktijkervaring.

7. Flankerend beleid

- Integrale benadering & Ontwerp Ateliers

Het valt op dat er nog steeds een behoorlijk gefragmenteerde aanpak bestaat. Schade los van versterken, versterken los van leefbaarheid van economische structuurversterking. Zouden al deze lijnen niet voort moeten komen vanuit één integrale visie op de toekomst van dit gebied?

We moeten ons misschien hardop de vraag durven stellen: is er een reëel scenario denkbaar waarbij de investeringen in dit gebied zich in de toekomst zullen kunnen waarmaken? Die het gebied overeind houden in de ruimtelijke kwaliteit die het gebied heeft maar met een gezonde economische basis? Waar ligt de ondergrens van de krimp? En waar ligt de grens voor een verantwoorde investering? Of misschien in andere woorden: hoe kan de mijnbouwschade bijdragen aan een zachte landing van de krimp?

Al snel zal zo'n vraag terug gekookt worden tot de (te) beladen vraag: ben je bereid om dit gebied op te geven of niet? Maar dat is een verkeerde interpretatie. Het gaat nadrukkelijk om de vraag: waar hebben de inwoners van nu en straks meer aan?

Wij pleiten voor een traject waarbij *samen met de bewoners* verschillende scenario's worden ontworpen. Met de kennis van nu, inclusief de krimpprognoses: waar staan we in 2040? Het éne uiterste scenario kan zijn: een hypermoderne, innovatieve regio. Volledig duurzaam én zelfvoorzienend in energie. Bloeiende landbouw en veeteelt met relatief grote afzetmarkt in eigen regio. Werkloosheid op of onder landelijk gemiddelde. Een ander uiterste kan zijn dat de regio uit een relatief kleiner aantal maar relatief grotere kernen bestaat waarin alle voorzieningen voor handen zijn. Omringd door een landbouw, recreatie- en natuurgebied, uniek in omvang en karakter.

Deze voorbeelden zijn uiteraard slechts ter illustratie bedoeld.

- Economie, Leefbaarheid, Agro, en Cultureel Erfgoed

Voor de specifieke onderdelen van het flankerend beleid hebben we aparte adviezen geformuleerd. Die zijn bijgevoegd in de bijlagen.

8. Instrumenten

- Nieuwbouwregeling

Ook hier geldt dat de rol van de NAM teruggedrongen moet worden. Het kan niet zo zijn dat de NAM de ontwerpen voor nieuwbouw mede gaat bepalen. Natuurlijk mag van bouwers en opdrachtgevers gevraagd worden in de constructie ontwerpen rekening te houden met de NPR-norm maar het gaat te ver om dat ook in de architectuur leidend te laten zijn. Benodigde constructie aanpassingen die niet kostenneutraal in het gewenste ontwerp kunnen worden opgenomen, moeten worden vergoed.

- Waardevermeerderingsregeling

Wij staan volledig achter het advies dat de NCG aan de minister heeft gegeven ten aanzien van de continuering van deze regeling. Het besluit van de minister zien wij met vertrouwen tegemoet.

- Waardeverminderingregeling

Het feit dat deze onbesproken blijft vanwege het feit dat de regeling onder de rechter is gaat steeds meer knellen. Ook hier geldt dat de NAM met een eigen protocol werkt hetgeen voor bewoners in toenemende mate onbevredigend is. Zowel de methodiek van berekenen als het proces moeten onafhankelijk ingericht worden. Van veel verkopers horen we dat het proces om hiervoor in aanmerking te komen weliswaar laagdrempelig is om in te stappen, maar daarna behoorlijk belastend. Zo moeten zij zelf, soms meerdere malen, bezichtigingen regelen met de inmiddels nieuwe bewoners van het verkochte huis en wordt de administratieve last als groot ervaren. De

uiteindelijke taxatierapporten zijn voor veel mensen ook nog steeds ondoorzichtig en de conclusies nauwelijks te doorgronden.

Met elders in het land een aantrekkende woningmarkt zal het probleem in de woningmarkt hier pregnanter worden. De indruk bestaat dat weliswaar, zij het minder dan de landelijke trend, de transacties ook in dit gebied weer wat toenemen maar dat dat niet in dezelfde mate geldt voor de waardeontwikkeling. We wachten het eerstvolgende CBS rapport af – wat één dezer dagen verschijnt.

- Pilot Koopregeling

De NCG is verantwoordelijk voor de pilot Koopregeling, de NAM heeft een budget beschikbaar gesteld. Helaas constateren we dat voor de taxaties ook weer gebruik is gemaakt van hetzelfde team die dat voor de NAM doet. Het was een mooi moment geweest hiervoor tenminste óók andere taxateurs toe uit te nodigen.

Voor een eventueel vervolg wordt de evaluatie afgewacht en daarvoor moet waarschijnlijk de laatste woning in de pilot zijn opgekocht. Dat kan nog zeker maanden duren – en dan begint de evaluatie pas. Vraag is welke extra relevante informatie we uit die evaluatie moeten halen. Dat kan alleen maar meer gaan over de uiteindelijke prijszetting en dus het uiteindelijke kostenplaatje. Hebben we die informatie werkelijk nodig om te kunnen bepalen of er behoefte is aan een dergelijk instrument? Belangrijkste onzekerheid was de angst voor een massale uitloop. Daarvan weten we nu dat daar geen sprake van is. Een eerste draft voor een structureel vervolg kan wat ons betreft gewoon alvast gemaakt worden. Wachten op het volgend OTB rapport duurt wat ons betreft veel te lang.

Tot slot gaan we ervan uit dat eventuele onderbenutting (bijvoorbeeld wanneer woningen alsnog op de markt zijn verkocht, of mensen afzien van verkoop omdat de geboden prijs niet overeenkomt) alsnog wordt aangewend voor de Kooppilot en aanvankelijk uitgelote eigenaren alsnog worden benaderd. Maar dit mag níet vertragend gaan werken op het vervolg.

- Woningbedrijf

Wij zijn benieuwd naar de voor dit najaar aangekondigde opzet van het Woningbedrijf. Voor ons is in ieder geval van belang dat het Woningbedrijf ook het beheer van de opgekochte woningen als serieuze taak mee krijgt. We willen niet toe naar een situatie waarbij er hekken om een opgekochte, lege woning komen te staan en er verder niet naar omgekeken wordt. Het mooiste is wanneer de woningen snel benut kunnen worden als tijdelijke huisvesting. In ieder geval moeten de tuinen onderhouden worden, en het gras gemaaid. Als we zo iets simpels niet consequent gaan doen dan heeft investeren in grote Leefbaarheidsprogramma's ook geen enkele nut meer.

- Ruimtelijke kwaliteit

In het verlengde van het Woningbedrijf dringen wij er ook op aan om snel mogelijk met een ruimtelijk kwaliteitsteam te beginnen. Op ad-hoc basis advies vragen bij deskundigen is kwetsbaar. Het inrichten en inregelen van een dergelijk ruimtelijk kwaliteitsteam zal veel tijd in beslag nemen. Als we daar pas mee beginnen op het moment dat het echt nodig is, zijn we te laat. We willen graag dat er vast een kern- of basisteam wordt gestart wat later, zo nodig, kan worden opgeschaald.

- Bedrijvenloket

De voortgang in het serieus ondersteunen van met name de MKB bedrijven in de regio vinden we veel te laag. Er wordt gesproken over een Bedrijvenloket maar echt substantiële winst zien wij nog niet. Die begint overigens ook met het beter, of soms überhaupt nog, positioneren van deze

ondernemers in de verschillende regelingen. In het geval van schade – bij MKB-ers levert dat vaak extra complicaties op- maar ook bij versterken, verduurzamen en waardedaling is er weinig oog voor de specifieke situatie van MKB-ondernemers. Wij pleiten voor het opstellen van een Bedrijvenagenda waarin alle problematiek rond gaswinning voor MKB-ers systematisch in kaart wordt gebracht en behandeld. Per slot van rekening zijn de MKB-ondernemers toch de kurk waar de economie in het gebied mede op drijft.

- Fonds Woningonderhoud en Aardbevingen

We blijven hier gemengde gevoelens over houden. De regeling zoals beschreven in de kadernotitie ziet er relatief gunstig uit. Risico blijft dat het het gemakkelijke sluitstuk wordt voor de bemiddelingsvoorstellen van de NCG bij de complexe gevallen waarbij de NAM een streep heeft getrokken.

9. Tot slot

Wij erkennen dat de problematiek weerbarstig is en we waarderen de inspanningen van de NCG die in korte tijd veel in beweging heeft gezet. Ook realiseren wij ons dat onze adviezen niet makkelijk in te passen zijn binnen de bestaande kaders en daarmee het probleem op korte termijn niet kleiner maken. Maar we zijn ervan overtuigd dat we alleen op deze manier een bijdrage aan duurzame oplossingsrichtingen kunnen leveren.

Wat dit dossier nodig heeft is **creativiteit en moed** om buiten het bestaande systeem en denkkader om oplossingen te bedenken. Het dossier heeft **kracht in kwetsbaarheid** nodig om door de gepolariseerde denkbeelden heen te breken. Het heeft een **overtuigende visie** nodig en een **transparantie die pijn doet**. Alleen zo is er een kans dat we op termijn het vertrouwen terugwinnen.

ADVIES GASBERAAD OP KADERNOTITIE MJP
BIJLAGE 1. Advies Leefbaarheid

In het meerjarenprogramma ‘Voor een aardbevingsbestendig en kansrijk Groningen’ is meer dan terecht een apart hoofdstuk opgenomen over Leefbaarheid. Het is een van de belangrijkste onderwerpen als het gaat om ‘kansrijk’ Groningen, met aandacht voor bewoners en voor de Groningse gebiedseigen kwaliteit en identiteit.

Tenslotte: herstel van vertrouwen (en vertrouwen op herstel) gaat over bewoners, over het regie krijgen en houden op hun woonsituatie en hun leefomgeving. Maar ook over de sociale cohesie in de wijk, het dorp. De rek van bewoners in het aardbevingsgebied heeft een forse knauw opgelopen, maar we zien ook dat mensen juist vanwege de aardbevingsomstandigheden er stevig tegen aan willen en gaan.

Groningers zijn niet gek, en weten over het algemeen prima wat ze zelf willen en kunnen doen én waar ze anderen nodig hebben om de leefbaarheid in zijn volle breedte op peil te houden.

Aanbeveling:

- Het onderzoek Gronings Perspectief eindigt eind 2017. Zover heeft het waardevolle informatie opgeleverd. Wij pleiten voor een gedeeld besluit over noodzaak van eventuele voortgang van dit onderzoek. Ook omdat dit een beeld kan geven van de mate waarin herstel van vertrouwen, en weer heft in eigen hand aan de orde is.

Wij willen hier met klem aangeven dat álles - positief en negatief - wat te maken heeft met schade en versterken, dírect doorwerkt op bewoners, woningblokken, gemeenschappen; effect heeft op hoe mensen hun eigen situatie en de leefbaarheid van hun omgeving beleven.

Extra inzet zoals genoemd in het hoofdstuk Leefbaarheid kan nog zoveel positiefs mee brengen, maar in ons doel slagen wij niet als deze beide blijven wringen bij bewoners thuis. Ook alle andere beschreven flankerend beleid heeft zijn (verwachte positieve) effect op leefbaarheid.

Aanbeveling

- Wat ons betreft is de doelstelling leefbaarheid de volgende: *de samenhang en samenwerking in het gebied. Het in hun kracht zetten van de inwoners en aansluiten bij de kracht van het gebied zodat de inwoners zich weer veilig voelen en met plezier wonen, werken en recreëren in de eigen leefomgeving en een positief toekomstperspectief hebben.*
- Probeer het paraplubegrip ‘leefbaarheid’ in het MJP meer te specificeren en toe te schrijven naar concrete acties. Of positioneer de maatregelen Leefbaarheidsprogramma’s, Sociale cohesie en Best Persons als ‘aanvullende maatregelen versterken leefbaarheid’. Het paraplubegrip leefbaarheid werkt in alles in het MJP door.
- Maak duidelijk dat partijen uit de regio bijdragen aan voorstellen voor invulling van concrete maatregelen.

Onzekerheid over met name de versterkingsopgave zet bewoners in de vertraging, maakt mensen murw, afwachtend, misschien zelfs wel het gevoel dat het allemaal niet zo’n vaart loopt.

Duidelijkheid kan pijn doen, maar ook lucht scheppen en hopelijk perspectief. Is er wel aandacht voor of de inwoners wel blij zijn met de versterking, weten bewoners voldoende wat te doen als ze zich onveilig voelen? Wij krijgen wisselende signalen. Het vertrouwen, of misschien wel besef van de noodzaak van versterken, lijkt eerder af dan toe te nemen.

Aanbeveling korte termijn

- Aandacht voor communicatie naar en met bewoners over de dilemma's en proces naar de uiteindelijk aanpak van de versterkingsopgave, zoals u die deze weken met ons deelt.

Onze Groninger wereld van leefbaarheid, ons werkveld, is enorm boeiend. En nu soms verwarrend doordat maatschappelijke organisaties en bewoners daarin 'ineens' met de NCG te maken kregen. Hoe verhouden we ons tot elkaar, hoe en waar vinden we elkaar, hoe gaat het met verschillende tempo's en belangen? En dan kunnen de maatschappelijke organisaties hun eigen ervaringen van allerlei aard daarin hebben, het beeld bij Groningers over wat alle investeringen opleveren en wat dit doet met hun mindset is waar het om gaat.

Zij zijn niet zo zeer geïnteresseerd in het ontwerp van processen (wij wel) als wel wat ze er zelf uit kunnen halen. De ervaring zo ver leert dat de winst is te halen bij persoonlijk contact en daarin de juiste informatie en ondersteunende en stimulerende houding. Van alle betrokken partijen, en in de uitvoering van alle hoofdstukken van het MJP. De mogelijkheden die de leefbaarheidsprogramma's Kansrijk Groningen bieden, waar bewoners al langer en nog veel meer mogelijkheden kunnen benutten, spelen een belangrijke rol. De communicatie rond Kansrijk Groningen, maar ook over de initiatieven die Economic Board Groningen bijvoorbeeld neemt, is van groot belang. En daarnaast ook dat we uitdragen wat we (samen) doen en waar we zien dat extra aandacht nodig is. Dat rekenen wij ook als onze eigen verantwoordelijkheid.

De uitvoering van de leefbaarheidsprogramma's Kansrijk Groningen, de manier waarop initiatieven mogelijk gemaakt worden, lijkt in goede aarde te vallen bij de doelgroepen en recht te doen aan de intentie ervan. Dit wordt verder besproken in de Stuurgroep Leefbaarheid. Ook over de terugkoppeling en verdere advisering van ons over Best Persons en Sociale cohesie spreken wij verder in de Stuurgroep Leefbaarheid.

Het is goed te vernemen dat net als wij ook NCG aandacht heeft voor sterke zelfbewuste dorpen, gemeenschappen en bewoners. Wij beschouwen het als onze gezamenlijke uitdaging een goede samenwerking te vinden in het daaraan bijdragen. Groninger Dorpen bereidt op verzoek van de NCG een voorstel voor het faciliteren van sociale cohesie voor.

Ook zijn wij zeer geïnteresseerd in de ontwikkelingen rond de gezamenlijke gemeentelijke Woon- en Leefbaarheidsprogramma's. Juist in deze overkoepelende visies waar de opgave inmiddels is om leefbaarheids- én gaswinningsproblematiek bij elkaar te laten komen, gaat het over de leefbaarheid die bij mensen thuis komt. Niet alleen belangrijk om te volgen vanuit het in MJP beschreven haakje met Sociale Cohesie.

Aanbeveling

- Betrek Economic Board Groningen bij het overleg over Kansrijk Groningen, in de volle breedte.
- Reeds geagendeerd Stuurgroep Leefbaarheid: de besteding van de ongelabelde € 2,5 miljoen binnen spoor 2 (regionale programma's) van het leefbaarheidsprogramma. Voor de besteding hiervan kan gedacht worden aan de uitbreiding van één van de bestaande programma's of het opstarten van een aanvullend programma voor een thema waar momenteel nog geen aandacht voor is vanuit het leefbaarheidsprogramma. Dat we hier samen de juiste keuze in maken o.b.v. een volledig overzicht.

'Bewoner centraal!' zegt NCG. Dat uitgangspunt kunnen wij alleen maar toejuichen. Als we bewoners centraal stellen met elkaar dan betrek je die vanaf het begin, ook al heb je alles als organisaties nog niet op een rijtje. NCG-medewerkers veel in het gebied zichtbaar, inwoners die de ruimte krijgen om mee te praten en waarvan de inbreng ertoe doet. Alleen dat zal het vertrouwen herstellen. Dit betekent niet dat de fysieke schade niet moet worden hersteld, of dat daar minder aandacht aan moet worden besteed.

Uiteindelijk kunnen we onder deze omstandigheden alleen met elkaar er iets van maken. Wanneer je vertrouwen geeft, krijg je dat terug; dat weten wij als geen ander. Het geldt net zo goed voor

bewoners (die in de eerste plaats) als voor ons: soms moeten wij dat dit zo is ook eerst zien en horen, waarna we het pas kunnen geloven. Deels heeft dat te maken met de transparantie waar in algemene zin door het Gasberaad een beroep op wordt gedaan.

Het steekt dan ook wat, dat juist bij Leefbaarheidsthema's waar maatschappelijke organisaties vanaf het begin meepraten en denken, we na eigen navragen (omdat we voortgang gemeld zagen in de Kadernotitie) inhoudelijk geïnformeerd worden over een al lopend proces t.a.v. de Best Persons, terwijl we er vanuit gingen dat het nog moest beginnen en het startmoment zouden delen. Het is goed dat de resultaten hiervan terugkomen in de Stuurgroep Leefbaarheid, het is een belangrijk onderwerp waar hiermee, is inmiddels ook gebleken, vanuit de doelgroep zelf input wordt opgehaald. U heeft laten zien met het agenderen van VTH op de agenda van de Maatschappelijke Stuurgroep dat u in bereid bent inhoudelijk onderwerpen zelf te agenderen waarvan u weet dat wij die belangrijk vinden maar om diverse redenen dit niet zelf doen. Dat is proactief en te waarderen, en dat had hier ook gekund. Dit om aan te geven dat voor ons onze betrokkenheid vóóraf in processen die ook onze achterban en inzet raakt gevoelig ligt.

Wij delen met u het basisuitgangspunt dat bij gebiedsgerichte versterkingsaanpak de bureau-aanpak voor aanpak en verbetering van de herstructurering van achterstandwijken hier niet de methode is. Ondanks de zorgvuldig beschreven processtappen van de gebiedsgerichte versterkingsaanpak, waarbij we mogen uitgaan van bewoner – de persoonlijke situatie en waar mogelijk koppelkansen - centraal, hebben wij daarover zorgen. Misschien nog niet eens zozeer over de koppeling met wensen vanuit het dorp, maar individueel.

Omdat wij geen partij zijn in het gesprek met de bewoner, kunnen wij alleen maar gissen naar hoe de bewoner informatie krijgt over mogelijkheden en kansen individueel en als gemeenschap. Als voorbeeld zijn er allerlei ontwikkelingen op het vlak van het Nieuwe wonen. (Hoe) wordt dit meegenomen in de voorlichting aan en gesprekken met betreffende dorpen, buurten bewoners? Niet iedereen is een voorloper of heeft energie of interesse om zich te verdiepen hierin.

Goed geïnformeerde bewoners kunnen bewuste keuzes maken. Over hen eigen situatie en in het geheel van discussies over de identiteit van buurt en dorp, denk aan gaten in karakteristieke dorpslinten. In de afweging wat wijzelf al dan niet samen met betrokken partijen kunnen betekenen vanuit eigen rollen, vormt het uitgangspunt 'De NCG voert het gesprek met de bewoner' veel te summiere informatie.

Aanbeveling *uitgangspunten*:

De volgende uitgangspunten in de werkwijze NCG vinden wij essentieel en daarom hier te benadrukken:

- De NCG stelt de inwoner centraal, betreft die in een vroeg stadium bij plannen en initiatieven.
- De NCG geeft het gebied een nieuw perspectief, rekening houdend met de sociale opgave in het gebied
- De inwoners hebben het gevoel dat hun opmerkingen ertoe doen en dat ze serieus genomen worden, dat er echt naar hen wordt geluisterd
- De NCG creëert randvoorwaarden zodat initiatieven worden gerealiseerd
- De NCG inventariseert actief de behoeften van de inwoners
- De ervaringen met monumenten op moment van schrijven (door middel van een aantal pilotprojecten onderzocht) worden gedeeld.

Aanbeveling *versterking*

- Opnemen in MJP hoe u borgt dat in geval van versterking de bewoner en zijn situatie/ wensen/ (on)mogelijkheden daadwerkelijk centraal staat, hoe gedacht wordt over verantwoordelijkheden en mogelijkheden van informeren van bewoners over de mogelijkheden, en hoe gedacht wordt over het in beeld brengen van bewonerstevredenheid in dit traject.

- Deel de integrale gebiedsvisies gebiedsgerichte aanpak met de maatschappelijke organisaties, om mee te denken.
- Vindt goede wegen voor de voorgang voor goede dorpsplannen ongeacht het tempo van de versterking.

Dat wij zo gevarieerde input vanuit onze achterbannen krijgen is bijzonder waardevol, dat laat zien dat dingen goed gaan, soms ook juist omdat NCG daarin een betekenisvolle rol vervult, maar ook dat er echt nog wel werk te verzetten is. Niet in de laatste plaats over het gevoel dat bij bewoners ook leeft 'wanneer merken we nu echt wat van al die instanties' en 'er gaat zoveel geld naar die instanties, hoe zinvol is dat?'.
 Alle aandacht voor processen en procedures is nodig voor kwaliteit, beoordeling, eigenlijk vragen we er zelf ook om. Maar is het niet teveel van het goede?

Aanbeveling:

- Het budget om alle problemen op te lossen en de leefbaarheidsgelden Kansrijk Groningen kent een beperking, zorg ervoor dat het zoveel mogelijk besteed wordt aan de uitvoering en niet aan het inrichten van processen of het opstellen van begroting/verantwoording en vraag dat ook niet van de inwoners.

Het speelveld en de energie is beduidend anders bij het stuk Kansrijk Groningen waar geen directe gebouwgerelateerde verbinding met een versterkingsopgave is. De dorpsaccommodaties en monumenten, daar hebben we het directe zicht op. En daar voelen we de spanning van 'het systeem'. Dat doet geen goed aan het vinden van oplossingen. Hierover meer in onze algemene reactie.

Bovendien willen we vanuit leefbaarheids perspectief bijzondere aandacht vragen voor het vraagstuk waar in de praktijk al spanning op gevoeld wordt: het afwegingskader publieke functies gebouwen en monumenten versus NPR. Als gebouwen waar Groningers hun trots in vinden niet meer toegankelijk zouden kunnen zijn omdat veiligheid niet volgens de norm geborgd kan worden; een drama voor het gebied!

Tot slot

In ons opkomen voor de belangen van de leefbaarheid van het gebied zullen scherpe discussies en constructief samenwerken elkaar blijven afwisselen. Wij willen kritisch kunnen zijn, maar ook samen optrekken om te komen tot een stuk Groningen waar het wonen en werken weer met hoofdletters wordt geschreven!

ADVIES GASBERAAD OP KADERNOTITIE MJP BIJLAGE 2. Advies Economie

Uitgaande van de titel van het MJP (Meerjaren Programma voor Aardbevingbestendig en Kansrijk Groningen) komt economische structuurversterking onvoldoende uit de verf in de kadernotitie van 14 juli 2016. Vooral mogelijke economische effecten van schadeherstel en versterkingsprogramma worden genoemd. Voor een “Kansrijk Groningen” nu en na realisatie van Bevingsbestendig Groningen is meer nodig. Het gasberaad ondersteunt het streven zoals benoemd bij de laatste bullet van dit hoofdstuk in de kadernotitie “meer en gezamenlijke focus voor thema’s als Gas 2.0, doorontwikkeling industriële clusters en aansluiting van onderwijs en arbeidsmarkt.

Qua focus en organisatie is het van belang te werken met bestaande initiatieven en structuren aangaande economische- en industrieagenda, een additionele overlegstructuur vanuit de NCG voegt daaraan niets toe. Wel is essentieel dat de NCG de versterking van de economische structuur en werkgelegenheid (zonder adequate werkgelegenheid geen leefbaarheid) in Groningen sterk ondersteunt en voortdurend onder de aandacht brengt bij de relevante ministeries en de 2^e Kamer.

Het Gasberaad zou daarvan echter een nadere invulling in het MJP willen zien welke zou moeten bestaan uit:

Doelstelling / Wat te bereiken?:

In 2027 is N.O. Groningen (gasbevingsgebied) een krachtige dynamische regio waar welvaart en welzijn op- of boven het landelijk gemiddelde liggen en werkeloosheid onder het landelijk gemiddelde ligt. Deze positieve ontwikkeling t.o.v. de situatie in 2016 is een gevolg van duurzame maatregelen ter compensatie van de nadelen, overlast en risico’s van gasbevingen in verleden en toekomst.

Gedurende meer dan 50 jaar heeft Groningen nauwelijks geprofiteerd van de hoge gasbaten, ondanks die baten is de werkgelegenheid situatie en economische structuur zwakker dan in overige delen van het land (i.h.b. het westen). Een eerlijke verdeling van lusten en lasten (de lasten zijn uitsluitend in Groningen) is op

Wat is daarvoor nodig?

- Verandering van cultuur en ambitie
- Structureel opleidingsprogramma voor iedereen die bijscholing nodig heeft voor realisatie van visie (zie b.v. Werkgelegenheidsplan O. Groningen van FNV d.d. 2015 en zie tussentijds Advies Arbeidsmarkt van SER NN d.d. 21-9-16)
- Versterking van economie en werkgelegenheid door vestiging van nieuwe bedrijven en uitbreiding van bestaande bedrijven. Vooral de biobased economy biedt kansen door combinatie van industrie (vooral chemie) en agrarisch achterland (nieuwe markt voor agrarische sector) en de aanwezigheid van passende infrastructuur (i.h.b. havens). De ambitie in Groningen voor “game changers” zoals een bioraffinagefabriek in Delfzijl zou, mede gezien de werkgelegenheidseffecten en de grote “spinn off” mogelijkheden, in de komende 2 – 4 jaar gerealiseerd moeten worden.
- Uitgestelde bouw (tot 2018) van stikstoffabriek van Gasunie i.p.v. in Zuidwending, op industrieterrein Oosterhorn Delfzijl, opdat zuurstof die in zelfde fabriek geproduceerd kan worden kan worden ingezet voor bioraffinage en power to gas projecten voor de chemie.
- Uitvoering van Gas 2.0 gerelateerde projecten zoals een proeffabrieken voor omzetting van windenergie in waterstof en ammoniak moet voortvarend ter hand genomen worden in

Groningen en op het NL continentaal plat (hergebruik productieplatforms) ten noorden van Eemshaven.

Ter realisatie van deze ambities/plannen is oprichting noodzakelijk van bevestigingscompensatie investeringsfonds (Fonds Groningen) waarvoor jaarlijks minimaal 3,5% van de totale Groningse gaswinningsopbrengsten wordt gereserveerd (naar rato van Groningse bevolking t.o.v. rest van Nederland) voor een periode van 10 – 15 jaar m.i.v. 2017. Beheer en uitvoering van Fonds Groningen door Economic Board Groningen.

Een dergelijk fonds zou mogelijk ook het draagvlak voor gecontroleerde continuëring van gaswinning kunnen vergroten.

BIJLAGE 3. Advies Cultureel Erfgoed

De missie van het MJP is : “Samen bouwen aan een aardbevingsbestendig en kansrijk Groningen.” Deze missie is in een 5--tal doelstellingen uitgewerkt. Met uitzondering van een subdoelstelling onder 4.4. cultureel erfgoed en beeldbepalende panden is nergens uit de kaderstelling of de beleidskeuzes te lezen dat we het over Groningen hebben.

Wij dringen er ten sterkste op aan in het hoofdstuk KADER (pag.9) een 6^e hoofddoelstelling toe te voegen die luidt:

- **De Ingrepen in het gebied dragen bij aan het behoud en versterking van de specifiek eigen Groningse ruimtelijke kwaliteiten en identiteiten.**

En deze hoofddoelstelling ook mee kaderstellend te laten zijn bij de verdere programmatische uitwerking in beleidskeuzes, flankerend beleid en instrumentaria.

In de uitwerking in de kadernota wordt de ruimtelijke kwaliteit pro forma in 2 regels in hoofdstuk 5.5 genoemd. Enige invulling ontbreekt. Dit is merkwaardig, want nieuwe ontwikkelingen dalen neer in een bestaande context. Het is onacceptabel, wanneer ontwikkelingen plaatsvinden zonder kennis van, en respect voor, gekoesterde kwaliteiten. De opgaven, voortkomend uit de aanpak van de aardbevingsschade kunnen de gewaardeerde omgevingskwaliteiten versterken en bijdragen aan het behouden en doorontwikkelen van de specifieke eigen cultuurhistorische en ruimtelijke kwaliteit. Naast besef en inzet van erfgoeddeskundigheid is het essentieel dat er bij transformaties-opgaven van landschap, dorpen en gebouwen ook voldoende en adequate ontwerpdeskundigheid wordt ingezet. Dat is één van de culturele verworvenheden van Nederland, die zeker in het aardbevingsgebied nodig is.

- **Bij de transformatie-opgaven van gebieden en gebouwen dient voldoende en adequate landschappelijke, stedenbouwkundige, resp. architectonische ontwerpdeskundigheid te worden ingeschakeld.**

Duurzaamheid aanpak (5^e doelstelling) en “koppelkansen” (o.a. bij versterken 2.1.).

De ‘gebiedsgerichte aanpak’, zoals nu gehanteerd wordt in de diverse versterkingsprogramma’s (bijv. de zgn. “stroomversnellingswoningen”) heeft afstemming op de veranderende programmatische vraag naar woningen. Anders doen we de verkeerde dingen op de verkeerde plaats.

- **Wij dringen er op aan de veranderende en in te schatten toekomstige programmatische vraag naar woningen als kader op te nemen in de versterkingsprogramma’s, om te beginnen in die van de stroomversnellingsaanpak.**
- **Wij dringen aan op tijdige en deskundige inzet van architectonische, stedenbouwkundige en landschappelijke ontwerpdeskundigheid bij alle transformaties van gebouwen, zoals de 0-op de meterwoningen van de corporaties, de 0-op de meterwoningen van particulieren, het programma Groninger Schuren en Stallen en nog te ontwikkelen nieuwe bouwconcepten.**
- **Wij dringen er op aan de aardbevingsschade-aanpak een nieuwe cultureel-architectonische daad te laten worden waar het de architectonische en landschappelijke expressie betreft ipv ‘slechts’ een reparatie-opgave.**

Het hoofdstuk 4.4. erfgoed en beeldbepalende panden schetst de uitlanding van de aanpak van het erfgoed. Erfgoedbeleid en erfgoed aanpak behoeven een intensivering, waarbij het "In eigen kracht zetten" prioriteit behoeft bij preventie van schade. Een te rigide toepassing van de NPR bedreigt het voortbestaan van de Monumenten.

- **Wij dringen aan op een adequaat herstel van beschadigde monumenten en een behoedzame aanpak bij de versterking van Monumenten.**
- **Wij dringen aan op het zo goed mogelijk 'in eigen kracht' zetten van alle monumenten in het aardbevingsgebied.**
- **Wij dringen aan op uitbreiding van de 'Monumenten-pilots. Onderzoek naar de (on-) mogelijkheden van preventieve versterking, zonder dat monumenten in een 'total loss' situatie geraken. En onderzoek als basis voor de ontwikkeling van consistente beleidskaders, richtlijnen en instrumentarium.**
- **Wij onderschrijven daarnaast de motie van het lid Dik Faber cs, zoals aangenomen in de tweede kamer (nr 33 529).**